

مقدمه‌ای بر عدالت ترمیمی

بازگرداندن عدالت

دنیل. دبلیو وان نس

کارن هتدرکس

مترجم:

دکتر رحیم پیلواری

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

مرکز مطالعات راهبردی و مدیریت تحول قوه قضائیه

با همکاری

بنیاد حقوقی میزان

نشر میزان

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۳	پیشگفتار مترجم
۱۷	نظریاتی درباره چاپ‌های پیشین کتاب عدالت ترمیمی
۱۹	مقدمه نویسندگان
	بخش اول - مفهوم عدالت ترمیمی
۲۵	فصل اول - بینش‌ها و الگوها
۲۵	چگونه الگوهای فکری می‌توانند سدی سر راه عدالت باشند
۲۵	مفاهیم اصلی
۲۹	یک الگوی کهن
۳۱	تغییری در تفکر
۳۴	کم‌رنگ شدن نقش بزه‌دیده
۳۸	انتقادهایی که به الگوی جدیدی اشاره دارند
۳۹	نقدهای عدالت کیفری معاصر
۳۹	حقوق بزه‌دیدگان و مساعدت
۴۰	لغو حبس
۴۱	دیدگاه‌های رقیب درباره عدالت
۴۲	عدالت غیر رسمی
۴۳	عدالت بومی
۴۳	عدالت جبرانی

۶ بازگرداندن عدالت، مقدمه‌ای بر عدالت ترمیمی

۴۵	عدالت اجتماعی
۴۶	نتیجه‌گیری
۴۶	سؤالات مروری
۴۷	پی‌نوشت
۵۱	فصل دوم: تاریخچه اجمالی عدالت ترمیمی
۵۱	شکل‌گیری یک الگوی فکری جدید
۵۱	مفاهیم اصلی
۵۲	اصطلاح عدالت ترمیمی
۵۴	محققان نظریه عدالت ترمیمی
۵۷	برنامه‌های ارائه دهنده فرایندهای ترمیمی
۵۷	میانجیگری میان بزه‌دیده و بزه‌کار
۵۹	برگزاری نشست
۶۰	حلقه‌ها
۶۲	نقش عدالت ترمیمی در نظام‌های عدالت کیفری
۶۴	سیر زمانی تحولات چشمگیر فرایندهای ترمیمی
۶۶	سیر زمانی پیشرفت‌های مهم فرایندهای ترمیمی
۷۶	نتیجه‌گیری
۷۶	سؤالات مروری
۷۶	پی‌نوشت
۷۹	فصل سوم: عدالت ترمیمی - عدالتی که باعث درمان می‌شود
۷۹	مفاهیم اصلی
۸۰	تعریف عدالت ترمیمی
۸۱	اصول عدالت ترمیمی
۸۷	ارزش‌های عدالت ترمیمی
۸۹	عدالت ترمیمی یا عملکرد ترمیمی؟
۹۳	آیا عدالت ترمیمی کارایی دارد؟
۹۴	عدالت ترمیمی: الگویی عینی
۹۹	نتیجه‌گیری

فهرست مطالب ۷

۱۰۰	سؤالات مروری
۱۰۰	پی‌نوشت
بخش دوم - پایه‌های عدالت ترمیمی	
۱۰۵	فصل چهارم - دخالت دادن بزه‌دیدگان - عدالتی که باعث درمان می‌شود
۱۰۵	مفاهیم اصلی
۱۰۸	عدالت ترمیمی و دخالت دادن
۱۱۰	دخالت دادن بزه‌دیدگان
۱۱۱	دادن اطلاعات
۱۱۲	حضور در دادگاه
۱۱۳	حق سخن گفتن بزه‌دیده
۱۱۴	دادن موقعیت قانونی به بزه‌دیده برای پیگیری خسارات وارده
۱۱۵	بزه‌دیده و دادستان
۱۱۷	مشارکت بزه‌دیده در مراحل مختلف دادرسی کیفری
۱۱۷	تحقیق
۱۱۸	احضار قبل از محاکمه
۱۱۸	معامله اتهام (اقرار مصلحتی به جرم)
۱۱۹	صدور حکم
۱۲۰	دوران بعد از صدور حکم
۱۲۰	بزه‌دیده در مقام شاکی مدنی در پرونده‌های کیفری
۱۲۱	دخالت دادن بزه‌کاران
۱۲۲	دخالت دادن اعضای جامعه
۱۲۳	نتیجه‌گیری
۱۲۴	سؤالات مروری
۱۲۵	پی‌نوشت
۱۲۷	فصل پنجم - مواجهه
۱۲۷	مفاهیم اصلی
۱۲۹	میانجیگری
۱۳۱	نشست

۸ بازگرداندن عدالت، مقدمه‌ای بر عدالت ترمیمی

۱۳۳	حلقه‌ها
۱۳۴	هیئت‌های تأثیرگذار
۱۳۶	عناصر مواجهه
۱۳۹	موضوع‌ها
۱۳۹	به حداقل رساندن اعمال اجبار
۱۴۱	طرف‌های داخل در فرایند
۱۴۱	تسهیل‌کنندگان
۱۴۲	بزه‌دیدگان
۱۴۳	بزه‌کاران
۱۴۴	افراد حامی و اعضای جامعه
۱۴۴	نمایندگان دولت
۱۴۵	پاسخگویی‌ها (مسئولیت‌ها) در قبال رفتار مجرمانه و نتایج مواجهه‌ها
۱۴۶	نتیجه‌گیری
۱۴۷	سؤالات مروری
۱۴۷	پی‌نوشت
۱۵۱	فصل ششم - اصلاح
۱۵۱	مفاهیم اصلی
۱۵۴	عذرخواهی
۱۵۶	تغییر رفتار
۱۵۷	اصلاح
۱۵۷	سخاوت
۱۵۸	موضوع‌های مربوط به جبران خسارت
۱۵۹	چه کسی باید خسارت دریافت کند؟
۱۶۲	خسارت باید انعکاس جدی بودن بزه باشد یا آسیب؟
۱۶۲	خسارت باید به چه آسیب‌هایی تعلق گیرد؟
۱۶۳	زمانی که جبران خسارت ممکن نیست
۱۶۵	نتیجه‌گیری
۱۶۶	سؤالات مروری
۱۶۶	پی‌نوشت

۱۶۹	فصل هفتم - باز اجتماعی شدن
۱۶۹	مفاهیم اصلی
۱۷۲	بزه دیدگان
۱۷۵	بزه کاران
۱۷۷	باز اجتماعی شدن
۱۷۸	ایجاد واکنش باز اجتماعی کننده
۱۸۰	جوامع باز پذیرنده
۱۸۱	خانواده ها و حامیان
۱۸۲	گروه های مساعدت و حمایت
۱۸۴	تاریخچه
۱۸۶	سنت
۱۸۷	حضور
۱۹۰	نتیجه گیری
۱۹۱	سؤالات مروری
۱۹۱	پی نوشت
	بخش سوم - چالش عدالت ترمیمی
۱۹۷	فصل هشتم - تحقق عدالت ترمیمی
۱۹۷	مفاهیم اصلی
۱۹۸	فراهم آوردن پشتیبان برای عدالت ترمیمی
۲۰۱	افزایش به کارگیری اقدامات ترمیمی
۲۰۱	ایجاد ائتلافی معتبر
۲۰۳	دنبال کردن اهداف راهبردی
۲۰۷	بازنگری دیدگاه و ارزیابی تأثیر
۲۱۰	تطبیق مجدد دیدگاه و عمل
۲۱۰	در ارتباط بمانید
۲۱۱	انتظار مقاومت
۲۱۳	نتیجه گیری
۲۱۳	سؤالات مروری

۱۰ بازگرداندن عدالت، مقدمه‌ای بر عدالت ترمیمی

۲۱۴	پی‌نوشت
۲۱۵	فصل نهم - به سوی نظامی ترمیمی
۲۱۵	مفاهیم اصلی
۲۱۶	شرایط نظام ترمیمی
۲۱۶	رضایت
۲۱۷	امنیت
۲۱۹	حقوق بنیادین
۲۲۰	پنج مدل نظام و «ترمیمی بودن»
۲۲۴	به کارگیری فرایندهای عدالت ترمیمی در عدالت کیفری معاصر
۲۲۵	استفاده پلیس
۲۲۵	استفاده دادستان‌ها
۲۲۶	استفاده دادگاه‌ها
۲۲۷	استفاده مأموران ناظر
۲۲۷	استفاده از آن در زندان
۲۲۹	استفاده مأموران ناظر آزادی مشروط
۲۳۰	چهارچوبی برای ارزیابی «ترمیمی بودن» یک نظام
۲۳۸	نتیجه‌گیری
۲۴۱	سؤالات مروری
۲۴۱	پی‌نوشت
۲۴۳	فصل دهم - دگرگونی
۲۴۳	مفاهیم اصلی
۲۴۵	دگرگونی دیدگاه
۲۴۸	دگرگونی ساختارها
۲۵۰	دگرگونی افراد
۲۵۲	سؤالات مروری
۲۵۳	پی‌نوشت
۲۵۵	فهرست منابع

پیشگفتار

بسم الله الرحمن الرحيم

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (شوری / ۴۰)
کیفر بدی، مجازاتی است همانند آن؛ و هر کس عفو و اصلاح کند، پاداش او با خداست؛ خداوند ظالمان را دوست ندارد!

وَلَا تَسْتَوِ الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (فصلت / ۳۴)

هرگز نیکی و بدی یکسان نیست؛ بدی را با نیکی دفع کن، ناگاه (خواهی دید) همان کس که میان تو و او دشمنی است، گویی دوستی گرم و صمیمی است!

رویکرد عدالت ترمیمی در غرب رهاورد تجربه ناموفق عدالت کیفری کلاسیک در دستیابی به هدف بازدارندگی، بازپروری و اصلاح مجرم از یک سو، و نگرش تقلیل گرایانه عدالت معطوف به بزهکار و نادیده انگاشتن سایر سهام داران پدیده مجرمانه، همچون بزه دیده، جامعه محلی و دولت از سوی دیگر است.

گفتمان عدالت ترمیمی در چند دهه اخیر دستخوش تحولات نظری و کاربردی فراوانی شده است. به ویژه از زمانی که محققان متدین تلاش وافری داشتند تا با الهام از آموزه های ادیان الهی به تحقیقات تجربی مدد رسانند. همچنان که نویسندگان این اثر با تکیه بر تعالیم مسیحیت توانسته اند موارد درخور توجهی به عدالت ترمیمی بیفزایند.

با این حال آنچه امروز از عدالت ترمیمی فراچنگ آمده به رغم مزایا، از حیث نظری و کاربردی با چالش‌هایی مواجه است که چیرگی آن را بر منطق دیگر نظام‌های سیاست جنایی با تردید مواجه کرده است. چالش تناسب مجازات با جرم، مخدوش و در معرض خطر قرار گرفتن اصول و تضمینات دادرسی عادلانه، بی‌توجهی به اصل برائت و نشان دادن متهم در جایگاه بزه‌کار و مجرم، عدم پیش‌بینی امکان تجدید نظرخواهی در فرایند دادرسی ترمیمی، تمرکز بر مصادیق خرد و فقدان برنامه ترمیمی کاربردی در سطح کلان، تمرکز بر جرایم خفیف و فقدان مواجهه عملی در جرایم خطیر و سنگین، پرهزینه از جهت صرف وقت و هزینه مشاوره برای جرایم کم اهمیت، و... است.

اگرچه پیشینه تاریخی نظام کیفری ایران؛ هم در حقوق عرفی و نیز در قوانین و مقررات کیفری، شواهد برجسته‌ای از عدالت ترمیمی را با خود دارد، اما به طور ویژه بعد از انقلاب جهشی در جلوه‌های نظام دادرسی ترمیمی و به طور اخص در آئین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۹۲، در قالب مفاهیمی از قبیل مصالحه، سازش، اصلاح ذات‌البین، حکمیت، داوری، تعلیق تعقیب، نهاد قاضی تحکیم، ارجاع به میانجی‌گری در مرحله تحقیقات مقدماتی، ملحوظ داشتن حقوق بزه‌دیده در صدور قرارهای تأمین کیفری، استفاده از مجازات‌های جایگزین حبس، پیش‌بینی آزادی مشروط و ارجاع به شورای حل اختلاف و... به منصفه ظهور رسیده است.

با وجود همه این تحولات، کار زیادی تا حصول به عدالت جنایی اسلام باقی مانده است. بدیهی است که بخش اعظمی از این تلاش‌ها باید صرف یافتن بنیان‌های نظری و الگوهای عملی برای سازگار کردن ضرورت‌ها و مقتضیات عصر جدید و جامعه ایرانی با آموزه‌های دینی و منابع حقوق اسلامی شود.

از این رو، صاحب‌نظران جرم‌شناسی، دانش‌پژوهان حقوق کیفری، فضلالی حوزه علمیه و قضات اندیشمند؛ با مجاهدت علمی، ضمن فراگیری و احاطه به رهیافت‌های فکری و تجربه بشری، با وقوف به مبانی حقوق اسلامی و با در نظر گرفتن مصلحت‌های ملزمه و نیز انجام نوع‌آوری‌های علمی و عملی باید بتوانند به سیاست جنایی جامع و یکپارچه اسلام در عصر جدید دست یابند تا الهام‌بخش سایر نظام‌های قضایی جهان قرار گیرد.

معاونت راهبردی قوه قضائیه

محمد باقر ذوالقدر

پیشگفتار مترجم

به نام خدا

«وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ» (فصلت/۳۴) «هرگز نیکی و بدی یکسان نیست بدی را با نیکی دفع کن، ناگاه (خواهی دید) همان کس که میان تو و او دشمنی است، گویی دوستی گرم و صمیمی است».

از جمله نیازهای بسیار جدی فقه و حقوق ما در دوران کنونی، پرداختن به مباحث مربوط به فلسفه حقوق است، زیرا در این دانش است که ما می‌توانیم با نگاهی بیرونی به مسائل حقوقی که در آن غرق یا زندانی شده‌ایم، بنگریم و بتوانیم نیازهای جدید خود را برآورده سازیم. البته فلسفه حقوق فواید بسیار دیگری دارد که در جای خود بررسی می‌شوند. کتابی که ترجمه آن اکنون پیش روی شما است، گامی است در همین راه و الگوی فکری حاکم بر عدالت کیفری معاصر را به چالش و چه عنوان زیبایی انتخاب شده است: «بازگرداندن عدالت»! گویی نظام کیفری معاصر، عدالت را از جای خود به زیر کشیده و اکنون نیاز است با تحولی اساسی، آن را به جای خود برگردانیم.

نوشتار حاضر ترجمه ویرایش پنجم از کتاب «بازگرداندن عدالت؛ مقدمه‌ای بر عدالت ترمیمی» چاپ شده در سال ۲۰۱۵ میلادی توسط انتشارات روتلج است که جزء معتبرترین انتشارات جهان، در حوزه علوم انسانی است. نویسندگان کتاب، دانیل و. ونس و کارن هیتدرک استرانگ، از اساتید و فعالان مطرح در زمینه عدالت ترمیمی هستند.

نقطه قوت این اثر که باعث انتخاب آن برای ترجمه شده است، تسلط فوق‌العاده نویسندگان بر مباحث فلسفی، تاریخی، دینی و ادبیات، علاوه بر حقوق است که موجب شده اثر کنونی ارزش بالایی در حوزه فلسفه حقوق داشته باشد. مطالعه کتاب نشان می‌دهد نویسندگان با استفاده از دانش جامع و وسیع خود توانسته‌اند به خوبی ضرورت بازنگری اساسی در عدالت کیفری معاصر و توجه به عدالت ترمیمی را توجیه و تبیین کنند.

کتاب در سه بخش و ده فصل تدوین شده است و مدعای آن این است که عدالت کیفری معاصر یا همان عدالت سزادهنده، مبتنی بر اعطای نقش انحصاری به حکومت در فرایند اجرای عدالت در حقوق کیفری و فراموش کردن بزه‌دیده و تألمات و خسارات

او است. این دیدگاه و نحوه عمل باعث شده ما از سنت‌های بسیار خوب دینی و همچنین کهن خود دور بیفتیم و بزه‌دیده را نادیده بگیریم. به بیان دیگر، نقش او را به شخصی که تنها «شاهد» فرایند دادرسی است و در بسیاری موارد هم خسارات معنوی و مادی او فراموش می‌شود، تنزل بدهیم. حتی در الگوی عدالت سزادهنده که حاکم بر دیدگاه‌های کنونی ما است، بزه‌کار هم آن طور که باید لحاظ نمی‌شود و به جای اینکه او را به این سمت هدایت کنیم که از کار خود پشیمان شود، مسئولیت کار خود را بپذیرد و متوجه شود از رفتار او چه آثار نامطلوب فردی و جمعی ایجاد شده است و تلاش کند این آثار را در حد توان جبران کند، او را به موجودی قابل سرزنش تبدیل کرده و سرکوبش می‌کنیم، به این امید که دیگر مرتکب جرم نشود، در حالی که این تصویری باطل است و تجربیات چند قرن اخیر به خوبی بیانگر واقعیت‌ها است.

اما عدالت ترمیمی به عنوان الگویی جدید، عدالت کیفری سنتی را به چالش می‌کشد و معتقد است باید کانون عدالت کیفری را اعاده وضعیت بزه‌دیده قرار دهیم و سعی کنیم در وهله اول و تا حد ممکن وضعیت او را التیام دهیم و در وهله دوم، بزه‌کار را متوجه خطای خود کنیم تا بفهمد از عمل مجرمانه او چه آثار ناخوشایندی ایجاد شده است. اگر او این امر را بفهمد مسئولیت کار خود را می‌پذیرد و اگر به او فرصت جبران بدهیم می‌کوشد خطای خود را جبران کند و بی‌شک جبران خسارت مادی و معنوی بزه‌دیده و جلب رضایت او تعهد اصلی مجرم خواهد بود. همچنین در این الگوی جدید به نقش جامعه هم توجه می‌شود و نهادهای اجتماعی بالاخص مذهبی می‌توانند نقش پررنگی در استقرار عدالت داشته باشند.

سازوکار اجرایی این الگوی جدید هم در يك كلام «گفتگو» است. گفتگو و صحبت میان بزه‌دیده و بزه‌کار در محیطی امن و مناسب با حضور نمایندگان واقعی جامعه و نه نمایندگان مصنوعی، بهترین بستر برای تحقق عدالت ترمیمی است. با ملاحظه سنت‌های دینی و کهن جوامع، مدل‌های مختلفی از این جلسات گفتگو قابل مشاهده است که در عدالت ترمیمی معاصر به صورت برگزاری جلسات، نشست‌ها و حلقه‌های گفتگو عینیت می‌یابد. حاصل مطلوب این الگوی جدید و روبه توسعه عدالت کیفری، «دگرگونی» است که در فصل آخر کتاب به آن پرداخته شده است. دیدگاه‌ها، ساختارها و بالاخره افراد جامعه باید دچار دگرگونی شوند و این الگوی فکری جدید را اعمال کنند و وقتی این دگرگونی راحت‌تر پذیرفته می‌شود که بدانیم پایه‌های عدالت ترمیمی ریشه در تاریخ کهن و ادیان آسمانی دارد که شواهد آن در کتاب آمده است.

در این راه حکومت‌ها هم باید آنچه را انحصاراً در دست گرفته‌اند، یعنی عدالت را،

«بازگردانند!» و به دیگر سخن در نقش خود در تحقق عدالت تجدیدنظر کنند و به تمام ابعاد بزه و مشارکت ذی‌نفعان واقعی و نیازهای آنها توجه داشته باشند.

خوشبختانه اکنون عدالت ترمیمی در جهان رشد بسیار خوبی داشته است و اسناد بین‌المللی هم در این زمینه تصویب شده‌اند. در ایران هم تصویب قانون جدید آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ (با اصلاحات ۱۳۹۴، بالاخص مواد ۸۲ تا ۸۴) و همچنین آیین‌نامه میانجی‌گری در امور کیفری در اجرای ماده ۸۴ قانون مذکور مورخ ۱۳۹۴/۹/۸، گامی مهم و مقدماتی در این زمینه بوده است و امید می‌رود عدالت ترمیمی بیش از پیش جای خود را در حقوق ایران باز کند.

باید توجه داشت حقوق و فقه ما با عدالت ترمیمی بیگانه نیست. برای مثال امکان مذاکره خانواده قاتل برای اخذ رضایت اولیای دم در قصاص یا تکلیف شرعی و اخلاقی مجرم در اخذ حلالیت و رضایت بزه‌کار، توسل مردم به افراد معتمد و روحانیون در جهت ایجاد سازش و مانند آنها، بسترهای مناسبی برای پذیرش و توسعه عدالت ترمیمی است که امید می‌رود با تلاش فقها و حقوق‌دانان، این سنت‌های دینی و ملی پسندیده از غبار فراموشی پاک و با لباسی نو عرضه شوند.

اینجانب هم بر اساس علاقه خود به فلسفه حقوق و بالاخص عدالت، ترجمه کتاب حاضر را پذیرفتم و امیدوارم زحمات صورت گرفته که قطعاً کمتر از تألیف کتابی نو نبود، نقشی در توسعه عدالت در ایران داشته باشد. سعی بسیار شد ترجمه در عین دقیق بودن، روان هم باشد تا خواننده احساس بیگانگی نکند. بالاخص در چندین جا که مقتضی بود، مطالبی از منابع فرهنگ ایرانی - اسلامی بالاخص قرآن نیز در پاورقی گنجانده شد تا بیش از پیش فضای متن به فضای جامعه ما نزدیک شود. استدعا دارم پیشنهادها و انتقادات ارزشمند خود را به پست الکترونیکی اینجانب rahimpilvar@ut.ac.ir ارسال فرمایید تا در چاپ‌های بعدی لحاظ کنم.

در انتها بر خود لازم می‌دانم از آقای دکتر ذوالقدر معاونت محترم قوه قضائیه و آقای دکتر فرامرز عابدینی ریاست محترم مرکز مطالعات راهبردی و مدیریت تحول قوه قضائیه که با حمایت خود زمینه‌ساز ترجمه حاضر شدند و آقای امین طاهرخانی کارشناس ارشد مرکز، که در این راه مرا صمیمانه یاری معنوی دادند، سپاسگزاری کنم. از سرکارخانم دکتر گنجی که زحمت ویرایش تطبیقی کتاب را تقبل کردند و همچنین سرکارخانم الناز عبداللهی که در بازخوانی متن، به اینجانب کمک نمودند، کمال تشکر را دارم.

رحیم پیلوار

آذر ماه ۱۳۹۶